

Vloga in prihodnost besedila

Andrej Blatnik

Že zato, ker ste pravkar začeli brati besedilo, *tole* besedilo, najbrž načeloma verjamete, da imajo besedila in njihova temeljna uporaba – branje – smisel. Morda celo verjamete ali vsaj upate, da lahko še zmeraj spreminjajo svet, kakor nam je znano iz zgodovine. Naštejmo nekaj knjižno objavljenih izdanih besedil, ki so dokazljivo spreminjala svet: verske knjige vseh vrst, ideološke knjige od *Komunističnega manifesta* do *Mojega boja*, *Koča strica Toma*, 57. številka *Nove revije* ...

Zakaj so ta in številna druga besedila lahko spreminjala svet? Med drugim tudi zato, ker je njihova uporaba preprosta. Besede so za vsakogar od nas vsakdanji opravke. Besede so pomembne. Tako pomembne, da so človeku, ki je najbolj poskrbel, da do njihovega slovenskega pomena in rabe slehernik zlahka dostopa prek portala *fran.si*, prinesle naziv Delove osebnosti leta. Ni pogosto, da bi tiste, ki znajo z besedami, visoko vrednotili, običajno so pomembnejše številke, in te z besedami niso v tesnem objemu – veščakov besed tako nikoli ni na seznamih najbogatejših Slovencev. Vse šibkejši je tudi njihov, kot bi rekel Pierre Bourdieu, simbolni kapital – v pregledu najvplivnejših Slovencev, ki ga je pred časom naredila neka revija, je splošno priznано najuspešnejši (doma in v tujini najbolj uveljavljeni) slovenski pisatelj Drago Jančar pristal šele na 94. mestu, pa čeprav je nazorsko blizu temu mediju, ki se strastno zavzema za narodnostne reči. Med stotimi vplivneži je bil edini s področja kulture.

A besede so vseeno pomembne, tudi zato, ker so ves čas z nami. Najbrž so ves čas z nami ne le zato, ker se z njimi sporazumevamo, ampak tudi zato, ker so v veliki meri javna dobrina – čeprav jih nekdo uporabi, jih lahko hkrati, prej ali kasneje uporabi še kdo drug. Uporabljamo jih za vsakdanje besedovanje, ko naročamo svoje žemlje in skodelice kave, in uporabljamo jih, ko izražamo ljubezen ali sovražstvo. Ni ljubezni brez izrekanja ljubezni, so, kakor nas opominja Boris A. Novak, govorili trubadurji, in mi lahko ponavljamo za njimi.

Brez besed ne gre, in ko jih združujemo v besedila, z njimi pridemo marsikam. Poglejmo, kaj o besedilih pravi prej omenjeni Fran: iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* prenaša, da so besedila »z določenimi besedami izražene misli« oziroma »iz besed sestojeci del v knjigi, publikaciji«, čemur takoj sledita zanimiva primera rabe: »v knjigi je več slik kot besedila; nečitljivo besedilo.

Ti rabi že odpirata današnje besedilne probleme. Čeprav zaupamo besedilom, smo hkrati tudi zaskrbljeni glede njihove prihodnosti, sprašujemo se, koliko dosega v današnjem svetu še imajo. Naša branja so se, tega se zavedamo, spremenila. Vse raziskave bralnih navad kažejo, da več beremo za zabavo in manj za spoznavanje in spreminjanje sveta, več beremo z zaslonov in manj s papirja. In vse več besedil izpodrinjajo slike, za to spoznanje ni treba dalj od dnevnega časopisa. Beseda »časopis« korenini v *opisovanju* časa, a zadnje čase čas vse bolj *odslikujemo*, tudi v časopisih. »Slika pove več kot tisoč besed,« je pred leti s svojimi oglasnimi sporočili zatrjeval največji slovenski oglaševalec tistega časa, ko je uvajal novo dejavnost v svoji dejavnosti, mobilni telefoniji: slikovno sporočilo.

Odvisno od besed, ki jih izberemo, bi lahko rekli – in tudi če je res, zakaj ste to povedali z besedami, ne s sliko? »Črta je premagala črko,« so dodali oblikovalci, in primerjava dohodkov, ki so jih dobivali za svoje črte, s tistimi, ki jih je mogoče dobiti za črke, je pobijala vsak dvom o upravičenosti njihovih izsledkov, če parafraziramo Theodorja Adorna. A razvojno gledano je črka nastala iz črte – in se ni odločila, da jo mora pokončati, če hoče preživeti. In tudi danes črta še ni izbrisala črke, slika še ne besede, in beremo več, ne manj – le drugače.

Prav res, v nasprotju s splošnimi žalostinkami, da se bere vse manj, dejstva kažejo, da v resnici beremo vse več. Uspešnica se je v ZDA pred petdesetimi leti prodala v nekaj deset tisoč izvodih, danes pa v milijonih. (Včasih se navaja, da je pisec uspešnic iz petdesetih let Herman Wouk prodal 200 000, sodobni John

Grisham pa štirinajst milijonov izvodov svojih knjig.) V Sloveniji, mimogrede rečeno, je precej drugače, najbolj prodajane knjige se zadnja leta v letu dni prodajo v kakih 4000 izvodih. S tem ne izpolnjujejo tradicionalnega kriterija za uspešnico, ki pravi, da je uspešnica knjiga, ki jo v desetih letih od izida kupi en odstotek prebivalstva. (Ko to definicijo odpredavam, imajo moji študentje zmeraj težave z računanjem tega odstotka, čeprav vedo, koliko je prebivalstva. Elektronski pripomočki so načeli njihovo zmožnost računanja na pamet.) Ta kriterij sta po l. 1991 v Sloveniji izpolnili dve leposlovni knjigi, nobena od njiju ni bila ne *Harry Potter* ne *Da Vincijeva šifra*, obe sta napisala domača avtorja, ena je, kakor je običajno pri uspešnicah, roman, druga pa je pesniška, kar je svetovni fenomen.

To ameriško naraščanje naklad najbolj prodajanih knjig seveda ne pomeni, da več beremo vse knjige. Na račun tega, da najbolj uspešne knjige prebere več ljudi, vse druge prebere manj ljudi, kar je pojav, poimenovan *dolgi rep* – po Chrisu Andersonu, avtorju istoimenske knjige, v slovenščino prevedene 2009 –, in ta pojav ni značilen samo za branje in kupovanje knjig. (V ekonomiji je njena vzporednica zgodba, ki se imenuje 99 % in se je morda že razvila do 99 % in 9 promilov.) Struktura branja knjig se pač precej spreminja, kar nam kažejo tudi podatki o padanju naklad posameznega knjižnega naslova. Legendarna knjižna zbirka 100 romanov je l. 1964 začela izhajati v nakladah po 24.000 izvodov na naslov in se l. 1977 iztekla v 6300 izvodih na naslov. Zbirka, ki je hotela nadaljevati enako poslanstvo v sodobnosti, XX. stoletje, se je 1993 optimistično začela z blizu 3000 izvodi in se že naslednje leto realistično za tisoč izvodov spustila. Iztekla se je 1999 v nakladi 800 izvodov; njena naslednica, *Moderni klasiki*, je morala zaprositi za subvencijo, kar ji omogoča izhajanje v nakladi 500 izvodov, nekateri naslovi so razprodani, drugi so se prodali v nekaj več kot 200 primerkih, večina splošnim knjižnicam. Zbirki poezije *Lirika* in *Nova lirika*, ki prinašata kanon svetovne poezije, se prodata v približno sto izvodih, od tega 70 izvodov splošnim knjižnicam, nekaj privržencev pa kupi vse, kar je v zbirki izšlo. (Eden od v tej zbirki objavljenih pesnikov, tudi dobitnikov Nobelove nagrade, pa se je prodal nekajkrat več, to je bil Bob Dylan.)

Ta količinski padec ne velja le za kanonično leposlovje in ne le za Slovenijo. Ob tem branje v azijskih državah narašča, v Indiji se pismenost vsako leto poveča za en odstotek in še ima prostor za rast. Še bolj pa raste število izdanih

knjižnih naslovov v vsej človeški civilizaciji (več o tem Zaid, 2006) in seveda, v kombinaciji s prvim podatkom, pada povprečna naklada posameznega naslova, kar ne ogroža le tradicionalnih založniških poslovnih modelov, ampak tudi vlogo knjige in nasploh besedil kot veziva civilizacije, torej dejstva, ki ga je natančno razložil Benedict Anderson v svoji celo v Sloveniji večkrat ponatisnjeni knjigi *Zamišljene skupnosti* (slovenski prevod 1998 in kasnejše izdaje).

Branje se je večinsko preselilo drugam in najbrž celo mi, ljudje, rečeno z nekoliko konspirativnim izrazom Rogerja Chartierja, *reda knjige*, več beremo z zaslonov kot s papirja. Ne samo zato, ker si profesorji večinoma ne natisnemo seminarjev, diplom in drugih obveznosti, ki jih prebiramo, študentje pa ne elektronsko dostopnega študijskega gradiva. Tudi zato, ker gre tako hitreje. Nekateri to branje imenujejo *hiperbranje*, kar nekako prinaša pridih, kot da na tak način preberemo več. Tako morda res bolj skeniramo kot pa beremo, priznavajo, vendar preberemo tisto, kar se nam zdi nujno, ne beremo več celostno, za tako branje ni časa, se glasi običajni pripev.

To branje nam je, vpetim v univerzitetne tekoče trakove na tej ali oni strani, seveda dobro znano, vendar se ob njem ne počutimo ravno lagodno. Drugi, precej številnejši, tako branje imenujejo *plitvo branje*, po znameniti knjigi *Plitvine* Nicholasa Carra (slovenski prevod 2011), ki povzema ugotovitve številnih nevrologov, sociologov in besediloslovcev, da je elektronsko branje bolj površinsko.

Vrsta objav Mihe Kovača opozarja, da je v zadnjem desetletju precejšnje število neodvisnih raziskanj branja prišlo do istega sklepa. Tega sklepa. Veliko znanstvenikov je to površinskost že spoznalo prek raziskave z udeležbo in si zdaj elektronska besedila za resnejše preučevanje natisnejo. (Če ste med njimi, ste bralna avantgarda, kot ste morda bili, ko ste se med prvimi selili v elektronsko branje. Pustimo zdaj ob strani, kaj ob tem čutijo amazonski gozdovi.)

Poleg tega številni pripominjajo, da je klasično branje s tiskanega medija fiksiralo besedilo, sodobno spletno pa ga spreminja v nekaj začasnega in občasnega. Naivno prepričanje »na spletu je vse« razveljavlja že preprost poskus uporabe kakih spletnih zaznamkov, ki smo jih naredili pred leti – veliko jih vodi v prazno, tudi spletni oblaki imajo omejen prostor hrambe, enako kakor naše knjižne ali knjižnične police, in enako kot v fizičnih knjižničnih zbirkah se odpisuje tudi v spletnem okolju, velikokrat z manj premisleka. Teorija (konkretno Adrian van der Weel, 2014) pravi temu »nova besedilna nestabilnost«. Hkrati soobstoj

tega »vsega« brez medsebojnih razmerij, brez kontekstualizacije, prinaša tudi recepcijske spremembe. Dober primer je recimo *Wikipedia*, ki je s svetovnega trga povsem izrinila preostale splošne leksikone in enciklopedije – slehernik jo lahko ustvarja, kar daje videz demokracije in odprtosti, nihče pa ne ustvarja najbolj pomembne sestavine klasičnih enciklopedij in leksikonov, namreč geslovnika, in s tem ne določa, kaj je in kaj ni pomembno za splošno znanje in v kakšni meri je pomembno, oziroma to odločanje premika od strokovnjakov za določena področja k, recimo tako, glasu ljudstva. In stvari se spremenijo. Če avgusta 2020 primerjamo recimo zapisa o Dragu Jančarju in, naj mi spoštovana kolegica oprusti, Taji Kramberger, vidimo, da je zapis o njej na angleški *Wikipedii* petkrat, na slovenski pa dvakrat daljši od tistega o Jančarju. V klasično urejanem leksikonu bi bilo drugače.

Tako prihaja do spremembe vrednotenjske paradigme, seveda v nasprotju z bralnim učinkovanjem, kot smo ga poznali doslej. Carlo Cipolla v knjigi *Literacy and Development in the West* (1969) analizira prispevek pismenosti k industrializaciji, napredku, civilizaciji in ugotavlja, da razprostranjena pismenost pomeni racionalnejši in dovtetnejši pristop k življenju. Ena ključnih socioloških knjig našega časa, Berger-Luckmannova *Družbena konstrukcija realnosti* (slovenski prevod 1988), spremlja oblikovanje družbene resničnosti skozi medije, pisavo, jezik. Besede, čeprav niso snovne, torej so pomembne.

A ob zanosnih besedah, s katerimi branimo besede, ne gre spregledati tudi snovne podlage, na primer realnih števil, s katerimi jih slovenska družba poplačuje. (Navsezadnje so bila predavanja ob stoletnici Filozofske fakultete zasnovana tudi z namenom, ki ga povzema stavek iz skupne napovedi v programski knjižici: »Želimo spodbuditi razmislek o družbeni resničnosti in o spremembah, ki bi iz slovenske družbe morale ustvariti okolje, primerno za razvijanje individualnih in skupnostnih potencialov.«) V materializiranem svetu družba s tem, kako plačuje ustvarjalnost, kaže, koliko jo ceni.

Avtor, ki v Sloveniji objavi knjigo in je zanjo plačan od družbe, torej ne po prihodkih, ki jih je knjiga ustvarila na trgu, temveč po deležu iz javne podpore, s katero knjige v javnem interesu omogoča Javna agencija za knjigo, je v povprečju za knjigo plačan toliko, kot je povprečna mesečna bruto plača v javnem infrastrukturnem podjetju Luka Koper ali pa v Banki Slovenije. Avtor svoje knjige seveda ni napisal v mesecu dni; za profesionalne pisatelje velja, da naj bi

jim preživetje omogočala izdaja nove knjige vsaki dve leti. A ne glede na to nas duh časa sili v odziv: kaj se pritožuje, je bil vsaj kaj plačan, tudi jaz sem objavil knjigo, pa nisem nič dobil, še več, sam sem moral plačati, da je izšla!

Res, samoplačniško založništvo je dodobra udomačeno ne le v svetu, tudi v Sloveniji, in slovenska javnost ga podpira, tudi finančno, s precejšnjim odkupovanjem strokovno nepotrjenih knjig za knjižnice. Kulturni in družbeni sistem je vse bolj zasnovan na takem, recimo brez slabšalnega prizvoka, popoldanskem ustvarjanju in s tako zasnovano, zavestno ali ne, odmerja ne le materialno, temveč tudi simbolno vrednost ustvarjanju. Sporočilo razmerja med poplačili je, da besedna in še kaka druga ustvarjalnost očitno ni več razumljena kot plačila vreden družbeni podsistem. Danes si pač vreden toliko, kot se prodaj, neprestano razlagajo vsi od obubožanih in razlaščenih spletnih komentatorjev do medijsko vseprisotnih gurujev družbenega razvoja. Da je avtor, ki ne proda dovolj knjig, sploh kaj plačan, je posledica javne podpore, ne prodaje na trgu, in saj vemo, kaj o takih podporah pravijo spletni komentatorji in guruji družbenega razvoja.

Vendar niti tisti pisatelji, ki v Sloveniji prodajo največ knjig, s to prodajo ne morejo zaslužiti povprečne slovenske plače. Pri prodajni ceni njihovih knjig, ki je blizu povprečni ceni slovenske knjige, in običajnem deležu od prodaje, ki po vsem svetu znaša okrog deset odstotkov, bi jih morali vsak mesec za tako plačo prodati osemsto. Velika večina slovenskih knjig se v taki nakladi ne proda v vsej svoji življenjski dobi. Uspešnice se morda, če so okoliščine ugodne, prodajo desetkrat več. Takih knjig je vsako leto samo nekaj. Z eno samo uspešnico na leto torej po merilih trga do povprečne plače ne prideš. Zadnji uspešneži, najbolj prodajani avtorji zadnjih let Tadej Golob, Bronja Žakelj in Mojca Širok, bi si samo s knjižno prodajo prislužili povprečno plačo za pet mesecev v letu.

Ob stoti obletnici Cankarjeve smrti smo pogosto omenjali množico na njegovem pogrebu, ki naj bi ponazarjala, kako zelo da je bil cenjen že v svojem času. Paradigme se spreminjajo. Nekdaj so (kakor v velikem delu svojega opusa opisuje temeljni avtor kulturnih študij Raymond Williams) bolj razumeli, da umetnost in z njo leposlovje ustvarjata nematerialno vrednost in da zato ustvarjalci zaslužijo stabilno materialno podlago. Zato je bil Jorge Luis Borges lahko dolga leta zaposlen v argentinski nacionalni knjižnici, skoraj dve desetletji kot njen slepi direktor, po Aškerčevi smrti so njegovo mesto ljubljanskega arhivarja ponujali najprej Cankarju, sprejel pa ga je Župančič, in če so slovenski povojni

besedni ustvarjalci velikokrat dobili miren delovni kotiček v kaki založbi ali drugi kulturni ustanovi, je danes drugače. Ustvarjanje je pač vse bolj razumljeno z logiko »konjiček, ne služba« (ki je, kakor piše Naomi Klein v *No logo*, slovenski prevod 2004, gonilna sila korporativizma zlasti v storitvenih dejavnostih: poganjajo jih prekarni delavci v »neresnih« zaposlitvah) – ali niste, dragi naši ustvarjalci, dovolj poplačani že s tem, da lahko počnete nekaj, kar radi počnete? Ali kdaj pomislite, kako malo ljudi ima tako srečo? Ko je treba zmeraj znova pojasnjevati, zakaj je ustvarjalnost pomembna in kakšna je netržna vrednost kulture, so misli o civilizacijskem somraku manj patetične, kot bi si želeli.

Ta preobrazba je družbeno pogojena: knjižne raziskave zadnjega desetletja jasno pokažejo spremembo knjižnega branja v Sloveniji. Raziskava Kultura in razred, ki jo je izvajala Fakulteta za družbene vede v l. 2010 in 2011, je pokazala, da najmanj knjig v Sloveniji prebere najbogatejši sloj prebivalstva, pri čemer so bili v ta sloj v raziskavi vključeni tisti, ki so zaslužili več kot dva tisoč evrov neto na mesec. Raziskava Knjiga in bralci V iz 2014 pa je pokazala, da je od 1996 za tri odstotke padlo število ljudi, ki preberejo vsaj eno knjigo na leto. Knjiga in bralci VI iz 2019 je k nebralcem dodala novih sedem odstotkov prebivalstva. Trend nebranja knjig torej naglo narašča.

To je izzvalo precej klicev k akciji, a nobene akcije. Malce prezrlo se je, da so se zelo razmnožili zlasti nebralci s končano visokošolsko izobrazbo, izrazito pa je padlo tako število intenzivnih bralcev, torej takšnih, ki po lastni odločitvi, in ne zaradi poklicnih zahtev, preberejo več kot 20 knjig na leto, kot tudi število domačih knjižnic, torej domovanj, ki premorejo več kot 500 knjig. Raziskava Kultura in razred je zaznala veliko strinjanje s trditvijo »branje knjig je bilo včasih bolj pomembno, kot je danes«, majhno s »če ne bereš, se ne moreš uveljaviti v družbi« in videla knjigo zlasti kot »odličen način preživljanja prostega časa«.

Branje knjig očitno torej ni več pomemben družbeni kvalifikant, tako po mnenju bralcev kot nebralcev (oboje so bili sorazmerno enako zajeti v anketi, saj po raziskavi Knjiga in bralci V 42 % Slovencev, po Knjiga in bralci VI pa 49 % Slovencev ne prebere po svoji odločitvi niti ene knjige na leto, skoraj nihče med njimi želje po branju niti nima, torej jih imamo lahko za nebralce, vse druge pa za bralce). Empiričnih raziskav s tega področja ni zaslediti, večkrat pa pridemo do provokativne pomisli, da je branje pravzaprav v nasprotju s temeljnimi družbenimi gibal današnjega časa. Za branje leposlovja na primer

velja, da povečuje empatijo – z branjem o drugačnostih jih lažje razumemo, sprejemamo in čutimo. Empatija pa nekako zavira temeljna zapovedana gibala današnjega razvoja, ki morda ne deklarativno, v resnici pa neogibno razvijajo *višje, hitreje in močneje* na račun drugega – pojav, ki se mu s primerjavo reče podganja dirka. Vendar moramo biti z živalskimi primerjavami previdni – spomladi 2019 je bila v Sloveniji najbolj prodajana knjiga *Modrost volkov*, ki razlaga, da imajo volkovi v nasprotju s človeškimi predstavami precejšnjo inteligenco in, vsaj do svoje vrste, tudi empatijo.

Da je obzorje pričakovanja do bralnega dejanja drugačno, kot je bilo nekaj (in na tem mestu velja opozoriti, da se je branje kot pristočasna dejavnost uveljavilo šele nekako v 18. stoletju s strmim naraščanjem pismenosti kot posledico obveznega šolstva, in ko sfera prostega časa za veliko večino prebivalstva šele nastopi), pa je mogoče vendarle povezati tudi s fenomenom plitvega branja, ki je bil omenjen maloprej. Funkcionalistično branje se ne ustavlja pri globini in ne išče navzkrižnih referenc v vseh doslej prebranih besedilih, temveč preskakuje med tistimi, ki so mu (v najpogostejšem zaslonskem branju) ponujene na istem zaslonu, dobesedno in v prenesenem pomenu znotraj istega obzorja.

Vrsta knjig in posameznih študij govori o tem, kako nas spoznavanje sveta prek socialnih omrežij zaklene v krog enako ali vsaj podobno mislečih. Nemara vsi poznamo primere, ko smo koga, čigar način razmišljanja nam ni bil všeč, odstranili iz svoje realne ali, lažje in pogosteje, virtualne bližine. Objave v socialnih omrežjih spreminjajo odzivnost naših besedil – z objavo doživimo takojšnji odziv, nekaj ur ali v najboljšem primeru dni všečkanja, nakar povedano potone v magmo spletnih smeti in ne pride več na površje, v nasprotju s knjigo, ki ima shranjena na polici (in ne v skladišču!) zmeraj možnost, da z novim bralcem pride do novega obstoja v bralnem doživljanju.

Hkrati pa ta splošna in lahka objavljalnost in dostopnost besedil ustvarja v ljudeh varljivi občutek, da je ustvarjanje besedil na voljo vsem v enaki meri in z enakimi možnostmi za uspeh. V Sloveniji smo med vodilnimi na svetu po objavljanju števila novih knjižnih naslovov na prebivalca. L. 1991 je za nagrado kresnik tekmovalo 17 novih slovenskih romanov, v zadnjih letih jih je zmeraj nad 130, tudi več kot 170 jih je že bilo. Vsako leto izide 250 do 300 pesniških zbirk, od tega le desetina pri založbah, ki upoštevajo založniške standarde in izbirajo med v objavo ponujenimi besedili. Zelo malo pesniških zbirk pa se proda v vsaj

približno taki nakladi. Splošno razširjeno je prepričanje, da pisanje besedil vsi obvladajo in vsi znajo soditi, kaj je dobro.

To prepričanje je tudi splošna lastnost sodobnega časa. Razvoj družbe znanja nas je pripeljal v čase, ko lahko mislimo, da vemo vse o vsem in vse vemo najboljše, narašča tako imenovani Dunning-Krugerjev učinek, da se neusposobljeni posamezniki ne zavedajo pomanjkanja lastnega znanja na določenem področju in zato precenjujejo svoje sposobnosti.

V povratku k besedilom lahko ugotovimo, da je ta vrhovna vrednotenjska paradigma »dobro je, kar se dobro proda« pripeljala tudi do zanimivega vprašanja (ki ga je ob predavanju Marka Marinčiča v ciklu Govori FF zastavil Primož Vitez): kako je mogoče, da v sistemu Univerze v Ljubljani poučujemo vse druge umetnosti, le besedne (ali besedilne, ali jezikovne, če hočete), ki naj nas bi nacionalno konstituirala (kakor smo razmišljali na predavanju Boža Repeta v tem ciklu), pa ne?

Deloma seveda zato, ker igranje glasbil, vizualno ustvarjanje in podobno dojemamo kot veščino, drugače od sestavljanja besed – besedovati vendar znamo vsi. Deloma pa tudi zato, ker so te umetnosti bolj unovčljive. Dvom ob slednjem sklepanju pobije primerjalna analiza: kreativno oziroma ustvarjalno pisanje se bolj uveljavlja v velikih jezikih, zlasti v angleščini, kot v majhnih, saj je tam trg za besedilne izdelke večji in torej lažje poplača študirane ljudi s tega področja. Mimogrede rečeno – tudi v ZDA se diplomanti kreativnega pisanja ne zaposlujejo toliko v pisanju leposlovja, temveč najprej v oglaševanju (tam so besede še nekaj vredne), potem v produkciji računalniških iger (tudi če nimajo dialogov, imajo zaplete in značaje) in v komercialni TV-produkciji. (Vsakič, ko slišimo producente slabih slovenskih TV-nanizank stokati, da se ne da narediti bolje, ker ni denarja, se lahko vprašamo, ali bi res toliko stalo, če bi kdo kvalificiran prebral scenarij in ga popravil. A najbrž ustvarjalcem to ne pride na misel, saj pisanja besedil, v nasprotju s scenografijo, montažo, glasbo in drugimi sestavinami, za kar vse iščejo strokovnjake za svoje ekipe, ne dojemajo kot specializirano veščino.)

Vrnimo se, za konec, k uvodoma omenjeni definiciji besedila: besedila so »z določenimi besedami izražene misli«. Morda, privoščimo si ščepec moralčnosti, izvirajo današnji dvomi glede prihodnosti besedil prav iz dvomov o prihodnosti izraženega mišljenja. Mišljenje je pač dejavnost, ki zastavlja prava vprašanja

napačnim odgovorom, dandanes pa je takih, ki vpijejo, da oni že vedo, kako je treba, in da vedo tudi, da imajo prav, pravzaprav iz dneva v dan več, pa naj gre za samozvane preroke, ki prodajajo politične vizije, ali pa za tiste, ki skušajo vplivati na naše denarne odločitve. (Po neki anketi med mladimi je najbolj zaželen poklic prihodnosti *influencer*, vplivnež.) Mišljenje samoumevnost vseh teh »prav« zamaje, zato ogroža vzpostavljen poslovni model.

Nič čudnega. Besedila so bila od nekdaj ne le tisto, kar je odvrčalo misel na izgubo in strah pred pozabo, kakor piše Roger Chartier v knjigi *Pisanje in brisanje* (slovenski prevod 2008), torej tisto, kar je utrjevalo družbo, ampak tudi tisto, kar jo je spreminjalo. Spomnimo se Luthra, brez katerega Gutenbergov izum tiskarskega stroja morda še dolgo ne bi prišel v uporabo, in še zmeraj je v uporabi. Medtem ko so digitalna fotografija, video in glasba svoje predhodnike izrinili, ves analogni svet tiska, knjigarn in knjižnic še vedno obstaja, piše Adrian van der Weel v knjigi *Spreminjanje naše besedilne zavesti* (slovenski prevod 2014). (Mimogrede, če je kdo v tem branju pogrešal trdnejše besedilne teorije, lahko to nadoknadi z branjem slovenskega prevoda ali angleškega izvirnika knjige tega nizozemskega besediloslovca.)

Besedila so bila v vsej svoji zgodovini zapis stvari, kakor so, a tudi glas proti, izzivalo jih je tisto, kar je bilo treba spreminjati, predrugačiti, in takih izzivov je danes zelo veliko. Torej je danes pravzaprav zelo dober čas za pisanje in branje besedil.

Viri in literatura

- Anderson, B., *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma* (prev. Brglez, A.), Ljubljana 1998.
- Anderson, C., *Dolgi rep* (prev. Ahlin, T.), Ljubljana 2009.
- Berger, T., Luckmann, T., *Družbena konstrukcija realnosti: razprava iz sociologije znanja* (prev. Debeljak, A.), Ljubljana 1988.
- Bhaskar, M., *Naprava za vsebino: teoriji založništva naproti od tiskarskega stroja do digitalnega tiska* (prev. Petek, P.), Ljubljana 2015.
- Blatnik, A., Mass-produced, media-promoted, handmade: books in 21st century: production vs. consumption, v: *The book is a-live!* (ur. Smith, R.S. in Smith, W.E.), Sheffield 2013, str. 96–103.

- Blatnik, A., Gregorin, R., Kovač, M., Rugelj, S. in Rupar, P., *Knjiga in bralci V, Bralna kultura in nakupovanje knjig v Sloveniji*, Ljubljana 2015.
- Blatnik, A., Kovač, M., Rugelj, S. in Rupar, P., *Knjiga in bralci VI, Bralna kultura in nakupovanje knjig v Sloveniji v letu 2019*, Ljubljana 2019.
- Blatnik, A., *Izdati in obstati*, Ljubljana 2018.
- Blatnik, A., *Nezbrano delo: majhni premisleki*, Ljubljana 2020.
- Bourdieu, P., *Distinction: a social critique of the judgement of taste*, London 1984.
- Carr, N. G., *Plitvine: kako internet spreminja naš način razmišljanja, branja in pomnenja* (prev. Ahlin, T.), Ljubljana 2011.
- Chartier, R., *Pisanje in brisanje: pisna kultura in literatura (od 11. do 18. stoletja)* (prev. Troha, V.), Ljubljana 2008.
- Cippola, C., *Literacy and development in the West*, Harmondsworth [etc.] 1969.
- Darnton, R., *The kiss of Lamourette: reflections in cultural history*, New York 1990.
- Ilich, I., *Knjiga*, Ljubljana 2007.
- Klein, N., *No logo* (prev. Rekar, A.), Ljubljana 2004.
- Kocijan, G., Podmenik, D. in Žnideršič, M., *Knjiga in bralci IV*, Ljubljana 1999.
- Kovač, M., *Skrivno življenje knjig: protislovja knjižnega založništva v Sloveniji v 20. stoletju*, Ljubljana 2005.
- Kovač, M., *Od katedrale do palačinke: tisk, branje in znanje v digitalni družbi*, Ljubljana 2009.
- Novak, B. A., *Zven in pomen*, Ljubljana 2005.
- Rugelj, S., *Za vsako besedo cekin? Slovensko knjižno založništvo med državo in trgom*, Ljubljana 2010.
- Rugelj, S., *Krčenje: diktatura trga, erozija duha in slovensko knjižno založništvo (2008–2020)*, Ljubljana 2019.
- van der Weel, A., *Spreminjanje naše besedilne zavesti: na poti k digitalnemu redu znanja* (prev. Zabukovec, D.), Ljubljana 2014.
- Williams, R., *Navadna kultura: izbrani spisi* (prev. Cajnko, B.), Ljubljana 1998.
- Zaid, G., *Toliko knjig!* (prev. Zabukovec, D.), Ljubljana 2006.
- Žnideršič, M., *Knjiga in trg*, Ljubljana 1982.

Povzetek

Naše bralne navade se nenehno spreminjajo. Veliko spremembo je prineslo branje digitalnih vsebin, poleg tega pa raziskave knjižnih bralnih navad kažejo, da ljudje več berejo za zabavo in manj za pridobivanje znanja. Besedilo analizira učinkovanje teh sprememb na družbo, s posebnim poudarkom na specifičnih slovenskih okoliščinah.

Ključne besede: besedilo, branje, knjige, založništvo